

Nevenka | LATINSKI PREGOVORI PRI MEDIJA | POUKU LATINŠČINE

Pregovori so del našega vsakdana in del nas samih, naše kulture, našega jezika; prav vsi se jih poslužujemo, bolj ali manj pogosto in bolj ali manj zavedno, včasih jih, kot pravimo, kar »stresemo iz rokava« – četudi se zdi, da jim današnji čas nekako ni naklonjen. Poznamo jih od malega, ko smo bili otroci (*Kar se Janezek nauči, to Janez zna*). Zdi se nam, kot da so pregovori nekaj »samo po sebi umevnega«, zato se običajno ne sprašujemo, kako stari so, od kod so in čigava last oz. stvaritev so, kaj šele, da bi se poglobljali v njihov prvotni pomen, v situacijo, v kateri so nastali, ter druge njihove komponente, zlasti oblikovne.

Tudi pri pouku latinščine, na vseh stopnjah, od osnovne šole do univerzitetnega študija, se srečujemo s številnimi pregovori – latinskimi, kot jih poimenujemo, ker so pač zapisani v latinščini oz. v latinščini izpričani pri številnih piscih rimske antike in latinskega srednjega veka. Med okoli šestdesetimi slovenskimi učbeniki za latinščino, ki so bili napisani v bogati, skoraj stotridesetletni zgodovini pisanja slovenskih učbenikov za latinščino, je le malo takšnih, v katerih ni zapisan niti en pregovor.

Pregovori so v učbenike vključeni predvsem kot originali, tj. zapisani v latinščini, pogostokrat pa tudi kot dobesedni prevodi v slovenščino ali kot oblike, ki so originalu podobne in nanj namigujejo. Število pregovorov v posameznih učbenikih je različno; kot že povedano, v nekaterih učbenikih ne zasledimo niti enega pregovora (takšnih učbenikov je približno deset), drugje pa dva, tri ali več, celó preko dvajset. Včasih je en pregovor v istem učbeniku zapisan dvakrat ali tudi večkrat, prav tako se lahko pregovor iz enega dela učbenika pojavi tudi v naslednjem oz. v naslednjih delih. Pri podrobni analizi učbenikov (leta 2002, v svoji magistrski nalogi z naslovom »Obseg in vloga latinskih pregovorov v slovenskih učbenikih za latinščino«) sem ugotovila, da je v starejših učbenikih, ki so izšli do leta 1950, za polovico manj pregovorov kot v učbenikih, ki so izšli po letu 1950.

Med največkrat zapisane pregovore sodijo naslednji: *Ut sementem feceris, ita metes; Parva scintilla saepe magnam flammam excitat; Dies diem docet; Gutta cavat lapidem non vi, sed saepe cadendo; Manus manum lavat; Arcus nimis tentus frangitur* idr. in med nami zagotovo ni nikogar, ki jih ne bi poznal.

Na pomembnost pregovora oz. na njegovo vlogo v učbeniku in s tem pri pouku latinščine opozarja že sama lokacija pregovora, njegove oznake in dopisi ob pregovoru. Običajno so pregovori zbrani ob koncu paragrafov, lekcije oz. enote, pisani poševno (ležeče) ali z odebeljeno pisavo, z veliko začetnico in v navednicah. Tako nam zlahka »padejo v oči«. Najdemo jih tudi kot naslov k lekciji ali nekemu tekstu ali pa so vanju vključeni. Med oznakami so najpogostejše naslednje: *proverbium, proverbia, dictum, dicta, sententiae* idr., tudi slovenske: *izreki, reki, spominski reki, pregovori...* Pogostokrat je ob pregovoru zapisan dobesedni slovenski prevod ali ustrezna slovenska različica, pisec, pri katerem je pregovor izpričan, razlaga pregovora in tudi opomba, v kateri je razložena metrična podoba pregovora.

Kakšna je torej vloga latinskih pregovorov pri pouku latinščine? Zakaj so tudi še danes, ko se zdi, da jim – kot ljudskemu blagu iz nekih davnih časov – čas nekako ni naklonjen (pa čeprav po drugi strani izhajajo vedno nove zbirke pregovorov, tudi slovenskih in latinskih, in se pouku metafore, kar pregovor pravzaprav je, posveča – tudi pri nas v osnovno in srednješolskem izobraževanju – čedalje več pozornosti), tako pogosto in polnoštevilno vključeni v učbenike za latinščino in s tem v pouk latinščine?

Na vlogo in pomen latinskih pregovorov pri pouku latinščine je v Predgovoru k svojim Vadbam (»Latinske vadbe za prvi gimnasijski razred«) že leta 1885 lepo opozoril Fran Wiesthaler. Takole piše: »... *Razun potrebnih pripomenj pod črto pristavil sem latinskim vzgledom precejšnje število rekov* (v opombi dodaja, da je *mogel vsprejeti le deški dobi umljive reke*), katerih naj se učijo učenci na izust. Napotilo me je k tej uredbi dvojno prepričanje: prvič, da si zapametijo učenci obilico latinskih besed lažje inu trdniše, ako so se jih naučili v celotnih stavkih, drugič, da jim utegne tak v zgodnji mladosti pridobljen zaklad neprecenljivih pravil koristiti tudi v poznejšem praktičnem življenji. V svesti si na dalje, da suhoparno slovniško poučevanje vsakega, zlasti pa mrtvega jezika le malo godi ravno se razvijajočemu deškemu duhu, skušal sem v svojih vadbah podati učitelju nad črto in pod njo nekaj pouk oživljajočih pripomočkov, med katerimi se mi je najbolj primerna zdela zbirka latinskih rekov. Ker je namreč njih jedro včasih nekoliko skrito, prisiljen je učenec k premišljevanju, in veselje, koje mora občutiti, ako je po malem naporu srečno pogodil pravo misel, vzbuja v njem zanimanje in ljubezen do latinščine ter zagotavlja ob jednem učiteljevemu poučevanju povoljniji uspeh«.

Tudi potreba po tem, da bi bili latinski pregovori zbrani na enem mestu, v obliki zbirke (svojo prvo zbirko latinskih pregovorov smo Slovenci dobili izjemno pozno, šele leta 1990, ko je Stanko Banič s sodelavci izdal »Latinske pregovore, izreke in izraze«), je nemalokrat botrovala njihovi vključitvi v učbenike. Na to sta opozorila že Rudolf Južnič in Silvo Kopriva leta 1955 v drugem delu »Latinske vadbice za klasične gimnazije«, kjer

»med nekaj napotki za uporabo knjige« med drugim beremo: »Nadalje je v tej knjigi povečano število pregovorov in izrekov. Ker nimamo Slovenci za to potrebne zbirke kakor n. pr. Hrvati in drugi, sta avtorja mnenja, da bi bilo koristno odpraviti to pomankljivost, saj izražajo pregovori in izreki antično življenjsko modrost in etiko. Učitelj bo mogel tako uvajati učenca v razumevanje antičnega načina mišljenja in opozarjati na razliko in podobnosti med antiko in moderno... Učitelj naj se pri stavkih, pregovorih in sestavkih zaveda, da ni treba in često tudi ni mogoče vsega predelati, ampak se mora ozirati na razpoložljivi čas in sposobnost učencev«.

Resnično imajo latinski pregovori tudi danes, po skoraj stodvajsetih letih od prve in skoraj petdesetih letih od druge zgornje navedbe, pri pouku latinščine več vlog in nalog, med katerimi so ene bolj, druge manj očitne – in od vsakega posameznika posebej, učenca ali učitelja, je odvisno, katero izmed njih bo »opazil« oz. na kakšen način bo nek pregovor sprejel, na podlagi katerih vidikov ga bo analiziral (če ga sploh bo), se ga »na pamet« naučil, predstavil drugim ipd.

Na splošno bi lahko govorili o dveh vlogah pregovorov: o primarni in sekundarni vlogi:

1. Primarna vloga (lahko bi rekli »vidna«) je tista, zaradi katere je nek pregovor umeščen v kontekst neke lekcije oz. učbenika samega, če vzamemo učbenik kot osnovo pouka. Pregovor je tako v prvi vrsti namenjen predvsem za:
 - a) popestritev lekcije (pregovor je ali originalen stavek ali priredba izpričanega originala) ter za
 - b) ilustracijo oz. razlago določene slovnice strukture.
2. Sekundarna vloga v nasprotju s primarno ni tista – vsaj v večini primerov ne, zaradi katere so pregovori v učbenikih zapisani, zato pa ni nič manj pomembna – še zlasti dobrodošla je v smislu popestritve pouka. Pregovori kot kratke polliterarne oblike, nekakšne *nugae*, kot bi jih tudi lahko poimenovali, so hvaležno raziskovalno področje predvsem osnovnošolcev in tudi srednješolcev.

Predvsem je naloga učitelja, da opozori na to sekundarno vlogo pregovorov; njena predstavitev oz. realizacija pa je odvisna ne le od interesa in tudi znanja učitelja samega, pač pa, žal, predvsem od razpoložljivega časa – več ga nudi t.i. »fakultativni pouk« latinščine, »latinski tabori«, »feriae Latinae« oz. vsi ostali programi, kjer ni strogo predpisanega učnega načrta ali pa le-ta dopušča učitelju veliko lastne svobode, npr. v okviru pouka latinščine v jezikovnih šolah ipd.

V sklop te sekundarne vloge sodi analiza in razlaga:

- a) tematike pregovorov in s tem povezanega
- b) prenesenega pomena ter
- c) ideje oz. sporočila pregovora.

- č) Pregovor nudi odlično priložnost za razlago retoričnih in poetičnih figur in
- d) lahko služi tudi kot uvod v razlago antične metrike.
- e) Nekateri pregovori so lahko iztočnica za pogovor o grško-rimski mitologiji ter zgodovini.
- f) Nekaj besed je potrebno nameniti nastanku pregovora (času, kraju in avtorju) ter
- g) širjenju pregovora (z iskanjem vzporednic v slovenskih pregovorih in v pregovorni zakladnici sodobnih jezikov),
- h) grški in latinski paremiografiji,
- i) definiciji pregovora,
- j) zbirkam latinskih pregovorov itd.
- k) Učitelj in učenci pa lahko pouk popestrijo tudi z dodatnimi pregovori – s tistimi, ki jih v učbeniku, ki ga uporabljajo pri pouku, ni.

Ustavimo se sedaj na kratko pri vsaki od zgoraj omenjenih vlog pregovora pri pouku latinščine, najprej pri

1. primarni vlogi:

a) Ta je brez dvoma v popestritvi neke lekcije, predvsem v primerih, ko so v lekciji nanizani fiktivni stavki z neko slovnično vsebino oz. strukturo in le-ti med seboj niso vsebinsko povezani. Pregovor namreč razbije suhoparnost lekcije ter s svojo obliko in vsebino pritegne bralčevo (učencevo) pozornost. Pa tudi, ko lekcija vsebuje nek tekst z določeno vsebino (ki učenca sicer pritegne), so njeni stavki še vedno največkrat fiktivni, redkeje prirejani originali. Pregovor pa je dejansko izpričan!

Že zgoraj sem omenila, na kakšen način so pregovori v učbeniku izpostavljeni (zapisani v ležečem ali odebeljenem tisku, z veliko začetnico, ob koncu lekcije idr.) – in s tem že kar sami po sebi kličejo po pozornosti in opozarjajo nase. Brez odvečnih besed.

Pregovore se učenci lahko naučijo »na pamet«, ob njih se lahko razvije živahna diskusija, saj je posamezen pregovor moč razložiti z raznoterih vidikov (glej vse naslednje vloge pregovora!).

b) K primarni vlogi pregovora sodi tudi ilustracija oz. razlaga določene slovnične strukture. Kot smo že omenili, stojijo pregovori običajno ob koncu neke lekcije in v njih je določeno slovnično poglavje le-te še enkrat predstavljeno, zaokroženo.

Tako lahko pregovor prikazuje in razlaga povsem preprosto poglavje iz latinske morfologije (npr. neko sklanjatveno ali spregatveno paradigmo), lahko pa tudi že bolj zapletena poglavja iz sintakse (absolutni ablativ, gerundij, particip prezenta in particip perfekta pasiva, odvisnike: temporalne, konsekutivne, finalne idr.). Poglejmo si le nekaj primerov. V

pregovoru *Quod licet Iovi, non licet bovi* sta vključena samostalnika *Iuppiter* in *bos*, oba kot posebnost tretje deklinacije; pregovor *Canis timidus vehementius latrat quam mordet* vključuje in prikazuje stopnjevanje adverba, v nekaterih učbenikih pa tudi rabo glagolov druge konjugacije. Raba gerundija in sklanjatev samostalnika *vis* je vključena v pregovor *Gutta cavat lapidem non vi sed saepe cadendo*. Učitelj pa pri razlagi ali ponovitvi slovnice (v enem pregovoru je moč razložiti več struktur!) lahko uporabi tudi pregovore po svoji izbiri in z njimi dopolni izbor iz učbenika, npr.: pravilno in nepravilno stopnjevanje pridevnika lahko ponazori s pregovori *A bove maiori discit arare minor*; *Piscem vorat maior minorem*; *Aliena capella gerit distentius uber*, particip prezenta pa npr. s pregovoroma *Flamma recens parva sparsa resedit aqua* in *Vasa vacua sunt bene sonantia*. (Omenjenih pregovorov resnično nisem zasledila v nobenem izmed petinpetdesetih učbenikov, ki sem jih podrobno analizirala).

Na začetni stopnji učenja latinščine pa lahko pregovore uporabimo tudi za prikaz stavčne analize.

2. In zdaj še nekaj besed o sekundarni vlogi pregovorov:

a) Tematika pregovorov (nanjo kažejo besede kot osnovne sestavine pregovora) se največkrat navezuje na živalski svet – pri čemer je potrebno omeniti povezavo z basnijo (*vulpes, feles, mus, cornix, canis, catulus, leo, piscis*), na rastlinski svet (*herba, triticum, lolium, rosa, spina, arbor, urtica, messis*) ali pa na svet naravnih pojavov, tj. na svet »nežive« narave (*fulmen, mons, gutta, lapis, fons, scintilla, flamma, ignis, sol*), povezana je s človekom in njegovim delovanjem – v najširšem smislu (*clavus, ferrum, gubernator, navigare, lavare, cudere, arcus*) in tudi v ožjem, npr. z deli človeškega telesa (*manus, cor, os* – v obeh pomenih, *ocellus*). Le nekajkrat je tematika zelo konkretno vezana na rimsko in z njo povezano grško antiko (*Roma, Iuppiter, Neptunus, Minerva, Aurora, Musae*).

b) Preneseni pomen pregovora je tesno povezan z njegovim dobesednim pomenom, tj. z zgoraj omenjeno tematiko pregovora. Ta je v mnogih primerih šele sekundarni, saj so bili številni pregovori sprva neka misel oz. nek stavek, za katerega je bil značilen dobesedni pomen, in je šele sčasoma, s pogostno rabo, v enakih ali pa v podobnih situacijah, predvsem pa s spremembo oblike, tj. jezikovnega izraza (raba retoričnih figur!) dobil preneseni pomen in s tem prevzel značilnosti in funkcijo pregovora.

Morda pa je bil vsak pregovor že ob svojem nastanku pregovor, torej misel s prenesenim pomenom. Ustvaril jo je posameznik s pretanjenim, izostrenim občutkom za jezik; z njo je želel v pregnantni obliki povedati tisto, kar bi sicer lahko povedal na drug način: dobesedno, neposredno in pogostokrat bolj na široko, z izborom več besed. Z rabo metafore (v

najširšem smislu), kar pregovor pravzaprav je, je signaliziral in sporočil informacijo, ki seže čez dobesedni pomen misli oz. stavka. In prenesenih pomenov nekega pregovora je mnogokrat več, ne le en sam – v takšnih primerih govorimo o polisemiji oz. o večpomenskosti.

V pregovoru *communia* (splošno) izražamo s posebnim oz. s konkretnim (*proprie*). Po metodi indukcije sklepamo iz posameznega na splošno. Abstrakcija pa je tisti postopek, ki absolutizira prostor in čas, osebe in dogodke. Vsekakor pregovor kot frazem ni le denotativno, poimevalno jezikovno sredstvo, ampak tudi konotativno, vrednotenjsko. Kakorkoli že, učitelj mora stalno presegati svojo interpretacijo z vključevanjem predlogov učencev – lahko bi rekli *Quot capita, tot sententiae* pač. Če hoče namreč učitelj učencem vzgojiti tudi sposobnost lastne interpretacije, ne sme takoj ponuditi gotove interpretacije oz. običajno več že sprejetih interpretacij; s tem, ko učenci ponudijo svoje razlage, si krepijo zaupanje v lastno doživetje in razumevanje besedila.

Učitelj pa lahko učencem omeni, da so razlage pregovorov obstajale že v antiki, npr. pregovor *Clavus clavo eicitur* razlaga Ciceron (Tusc. 4, 35, 75), *Lupus in fabula* pa razlaga Servij k Verg., Ecl. 9, 53.

c) Ideja oz. sporočilo pregovora izvira iz njegovega prenesenega pomena (sicer v mnogih primerih tudi iz dobesednega). Pregovor je nastal na podlagi neke izkušnje, pogostokrat negativne, ali pa na osnovi nekega verovanja. In ideja pregovora pravzaprav ni nič drugega kot neka ugotovitev, podana npr. v obliki opisa neke osebe, njene zunanosti, karakterja (prim. *Aquila non capit muscas; Canis timidus vehementius latrat quam mordet; Cutem gerit laceratam canis mordax; Cornix cornici numquam confodit ocellum*) ali pa opisa nekega stanja, dogodka, skratka dejanskosti (*Arcus nimis tentus frangitur; Clavus clavo eicitur; Ferrum cudendum est, dum candet; Manus manum lavat*).

Zaradi pretekle izkušnje, na katero se pregovor naslanja, je ta ugotovitev pogostokrat in predvsem poučna, utilitarno-etična in edukativna. Lahko pa so si pregovori po svoji vsebini in sporočilu tudi kontradiktorni; poučna izkušnja ni vedno pozitivno naravnana – pouk je namreč lahko tudi negativen! (Dolgo si tega ni bilo moč razložiti, saj je pregovor vedno veljal za nezmotljivo poučno sredstvo. To kontradiktornost si lahko razlagamo le tako, če na pregovor gledamo kot na pesniško individualizirano življenjsko izkustvo in šele sekundarno kot na potencialno utilitarno uporabno).

č) Retorične figure so tiste, zaradi katerih pregovor običajno že na prvi pogled ločimo od ostalega teksta (če se omejimo na učbenik). In tudi v pregovoru morajo biti – po Kvintilijanu, takšne, da bodo prepričljive (Quint. 2, 15, 13): *Rhetorica est vis inveniendi omnia in oratione persuasibilia*.

Najpogostejši trop v pregovorih nasploh je metafora – in pregovor

sam je pravzaprav metafora v najširšem pomenu besede in če jo vzamemo v širšem smislu, lahko iz nje izvajamo vse ostale trope.

Metonimija je pravzaprav osnovna značilnost pregovorov: eno besedo ali besedno zvezo nadomesti druga beseda ali besedna zveza, med obema pa obstaja pomenska zveza, ki je kakovostne narave, npr. vzrok – posledica, abstraktno – konkretno ipd.; v pregovoru *Vulpes pilum mutat, non mores* je *lisica* oznaka za »zvitega, prebrisanega« človeka, *dlaka* za njegovo »kožo«, tj. njegovo zunanost, videz.

Metafori in metonimiji najbližja je alegorija oz. prispodoba. Pregovor pravzaprav ni nič drugega kot izražanje v prispodobah oz. prispodoba nečesa drugega in ne tistega, kar pomenijo besede, ki ga sestavljajo.

S personifikacijo oz. poosebljenjem dobijo reči, pojavi ali pojmi ter tudi živali in rastline lastnosti človeka, npr. v naslednjih primerih: *Natura rosas spinis armat; Asinus asinum fricat; Manus manum lavat.*

Hiperbola oz. pretiravanje je ena izmed glavnih značilnosti »ljudskega« jezika: *Mare dum maxime placidum est, tempestates coquit; Cornix cornici numquam confodit ocellum.*

Podobno funkcijo ima litota – zanikano nasprotje: *Mala herba non interit; Non faciunt meliorem equum aurei freni.*

To je le nekaj primerov retoričnih figur. Poleg njih so zelo pogoste še: antiteza, klimaks, epiteton ornans, oksimoron, paradoks, ironija, hiperbaton, aliteracija, asonanca, onomatopoiija, paromoion, homoioteleuton.

d) Na metrično podobo pregovorov v nekaterih učbenikih kažejo opombe k pregovorom, sicer pa nanjo lahko opozori učitelj sam. Najbolj klasični primeri heksametra so naslednji pregovori: *Incidit in Scyllam, qui vult vitare Charybdim; Gutta cavat lapidem non vi, sed saepe cadendo; Urit mature, quod vult urtica manere; Mare dum maxime placidum est, tempestates coquit.* Poleg heksametra so številne tudi kombinacije jambov, npr. jambski senar: *Non est ad astra mollis e terris via.* Parojmiak oz. paremiak, tj. katalektični anapestovski dimeter, pa se pojavlja predvsem v grških pregovorih (prim.: κακῶν κόρακος κακὸν ὄν.

e) V nekaterih, sicer redkih primerih, je lahko nek pregovor, glede na ključne besede, ki ga sestavljajo, izhodišče za pogovor o grško-rimski mitologiji ali zgodovini (sicer redkeje): *Aurora Musis amica; Incidit in Scyllam, qui vult vitare Charybdim; Invito Neptuno difficile est navigare; Quod licet Iovi, non licet bovi; Roma non uno die aedificata est; Sus Minervam docet.*

f) Vprašanje nastanka latinskega pregovorov je – lahko bi rekli – skorajda retorično; odgovor nanj (razen izjemoma v nekaj redkih primerih) pravzaprav ne obstaja; za kar največjo večino pregovorov je namreč, žal, povsem nemogoče ugotoviti, kdaj in kje so nastali in kdo je bil njihov tvorec.

Pregovor v enem jeziku je, če ga primerjamo z »istim« pregovorom v drugem jeziku, temu drugemu popolnoma enak ali vsaj zelo podoben – tako v jezikovni kot v vsebinski podobi – brez zadržkov lahko rečemo, da je internacionalen. Pa vendar takšne »internationalne« pregovore vsak narod uporablja in si jih tudi lasti kot svoje. Lahko rečemo, da so takšni pregovori istočasno tudi nacionalni – in tako in zato lahko govorimo o »latinskih«, »slovenskih«, »nemških«, »angleških« in drugih pregovorih.

Pregovor absolutizira čas in kraj, in sicer zato, ker je nastal na podlagi istih ali podobnih izkušenj na različnih koncih sveta in ob različnem času, predvsem pa zaradi svojega metaforičnega karakterja.

Čas in kraj nastanka lahko z večjo gotovostjo določimo le pri tistih pregovorih, za katere je značilna tipična leksika – besede, ki kažejo na historični okvir njihovega nastanka, v našem primeru antični (prim. *Sus Minervam docet; Quod licet Iovi non licet bovi; Incidit in Scyllam, qui vult vitare Charybdim* – pri tem sta zadnja dva pregovora izpričana šele v srednjem veku!). Tudi o avtorju pregovora lahko le ugibamo; ni pa nujno, da je to pisec, pri katerem je nek pregovor izpričan (prim.: *Gutta cavat lapidem non vi, sed saepe cadendo* je verz Giordana Bruna, iz leta 1582; pesnik Gualtier de Lille pa je v 14. stoletju zapisal verz *Incidis in Scyllam cupiens vitare Charybdim*, bolj poznan kot že večkrat omenjeni *Incidit in Scyllam, qui vult vitare Charybdim*). Nikakor pa avtorja oz. tvorca pregovora ne moremo in ne smemo iskati v ljudstvu (pogosto v smislu nižjega, običajno kmečkega sloja prebivalstva) ali v narodu kot kolektivu – v smislu romantičnih interpretacij oz. kolektivne koncepcije. Je pa resda posameznik, tvorec pregovora, tekom časa postal anonimen, vendar tudi anonimnost ne more biti kriterij »ljudskosti« v smislu romantičnega pojmovanja kolektivnosti.

g) Zapišimo sedaj nekaj besed o širjenju pregovora. Pravimo, da »ljudski« pregovor preživi in živi, če ima privlačno vsebino, razumljivo poanto oz. idejo ali sporočilo, privlačno jezikovno obliko in če ga sprejme širša skupnost – ali preko ustnega izročila ali (redkeje) pisnega. Šele takrat se pregovor »rodi« (v nasprotju z umetno književnostjo, ki se »rodi« takrat, ko je zapisana, ne glede na njen odmev in nadaljnje življenje ter sprejem pri bralcih oz. publiki).

Ko se pregovor »rodi«, je ena izmed njegovih temeljnih značilnosti možnost variriranja, tj. stalnega spreminjanja oblike. Največkrat se nek pregovor spremeni, če ne dokaže funkcionalnosti za skupnost: s širjenjem ali krčenjem (pogosteje), z drugačnim izborom besed in retoričnih figur, lahko pa tudi odmre. Nova oblika pregovora lahko nastane tudi povsem vzporedno z že obstoječo. Vedeti pa moramo, da se vse variante pregovora pojavljajo v okviru neke določene stalnosti; variabilnost je torej omejena – govorimo o »stalni« oz. omejeni spremenljivosti.

Pri latinskih pregovorih lahko spremljamo paralele znotraj latinščine,

poleg tega pa jih lahko primerjamo s paralelami v današnjih jezikih, predvsem evropskih (in med njimi tudi s slovenskim). Poglejmo za primer nekaj različic enega in istega pregovora v latinščini: *Vulpes pilum mutat, non mores; Lupus pilum mutat, non mores (mentem); Flavos permutat canis vulpecula crines, at numquam mores alterat ipsa suos; Vulpecula ingenium suum mutare nescit*. Istemu pregovoru ustreza slovenska oblika *Volk dlako menja, narave ne*, ki se kot dobesedni prevod pojavi tudi v večini evropskih jezikov; zanimiva pa je različica v angleščini: *The leopard does not change his spots*.

h) O grški in latinski paremiografiji (ki sta med seboj tesno povezani) bi lahko napisali samostojen članek (tako kot pravzaprav tudi o ostalih komponentah pregovora oz. njegovih vlogah). Na tem mestu naj omenim le, da beseda *παροιμιόγραφοι* v antiki ni izpričana, zasledimo jo šele v 12. stoletju, v kodeksu z naslovom »Zenobius Parisinus«. Beseda je označevala tako tvorca pregovorov kot tudi (predvsem!) tistega, ki jih je zbiral in o njih pisal.

Začetke grške paremiografije povezujemo z Aristotelom, ki je bil prvi, ki je poskušal načrtno razložiti pomen pregovora in sicer v nam izgubljenem delu *Περὶ παροιμιῶν* (o delu poročata Diog. Laert. 5, 26 ter Athen. 2, 60 e).

Aristotelu so v ukvarjanju s pregovori sledili Teofrast, Klearh, Polemon, Demon, Eratosten, Aristofan, Hrizip, Didim, Lukil in drugi (če naštejemo le nekaj imen). V številnih srednjeveških kodeksih so ohranjene paremiografske zbirke, ki – z redkimi izjemami, podajajo material na vedno enak način: pregovori so zbrani po abecednem vrstnem redu, opremljeni z razlago in odlomki iz antičnih besedil, ki so sicer večinoma izgubljena. Arhetip srednjeveških zbirk, združenih pod imenom Volgata, in v katerega sodi že omenjeni »Zenobius Parisinus«, je nastal ok. leta 900. Tudi Suidas in sholiografi so namenjali veliko pozornost pregovornemu blagu (v širšem pomenu besede), med njimi Maksim Planud, Gregorij Ciprski, Makarij Hrizokefal in Apostolij. Zlasti popularni so bili t. i. gnomologiji in florilegiji, zbirke sentenc oz. gnom različnih avtorjev, napisanih večinoma v verzih.

Tudi latinsko paremiografijo lahko razdelimo na tri obdobja: v antiki ponujajo obilico pregovorov predvsem komedija (Plavt), satira (Lucilij, Horacij, Perzij, Marcial, Juvenal) in lirske pesnitve (Propercij, Ovidij). Mnogo bolj redki, resnično le priložnostni, pa so pregovori v znanstvenih in didaktičnih spisih, tragediji in epu, prav tako pregovorov skorajda ne poznajo historiografi.

Pravih zbirk pregovorov v rimski antiki ni bilo, nasprotno pa niso manjkale zbirke sentenc, npr. Publilija Sira ali pa t. i. »Sententiae Varronis«, predvsem pa slavna »Dicta Catonis«.

Srednji vek je zapustil številne pregovore, zbrane v rokopisih (npr. v rokopisih iz Basla, Darmstadta, Münchna, Züricha).

Nova paremiografija oz. paremiografija kot veda pa se je rodila v obdobju humanizma in sicer z Erazmom Rotterdamskim, v 15. in 16. stoletju. Zadnja izdaja njegove zbirke pregovorov jih je vsebovala preko 4000 (»Adagiorum chiliades quinque«).

Konec 16. in v začetku 17. stoletja je Nemeč Hieronymus Megiser natisnil svojo obsežno zbirko »Paroemiologia« – in s tem je beseda tudi prvič izpričana!

(Seveda pa ne smemo pozabiti na številne svetopisemske pregovore, med njimi na Salomonove in druge).*

i) In ko se tu, v tem članku, že toliko časa posvečamo latinskim pregovorom pri pouku latinščine, bi bilo prav, da na kratko podamo tudi definicijo pregovora (pa čeprav vsi vemo ali smo vsaj tako prepričani, o čemu je govor in kaj s pregovorom označujemo). Prav tako se je o definiciji pregovora potrebno ali pa primerno pogovoriti tudi pri pouku latinščine, ob konkretnih primerih, seveda.

Povem naj, da so odlične definicije pregovora obstajale že v antiki. Aristotel (Rhet. 11, 1413a, 15) pravi, da so pregovori po zunanji obliki na videz metafore; menil pa naj bi tudi (Frg. 13 R, glej RE 18 (1949) 1736), da so (pregovori) ostanki starodavne modrosti, ki so se po velikanskih nesrečah človeštva ohranili zaradi svoje jedrnatosti in priročnosti. Definicije so se ohranile tudi pri Kvintilijanu, Sacerdu, Diomedu, Donatu, Hariziju, Izidorju, Varonu in Geliju. O pregovoru razmišljajo tudi Ciceron, Livij in Elijan.

Danes se s pojmom pregovora ukvarjajo številne vede: etnologija, folkloristika, literarna veda, lingvistika, psihologija, sociologija, zgodovina, filozofija in druge. (Ob tem pa se zdi, da je paremiologija le izraz, ki obstaja v teoriji, »pro forma«, ne pa tudi v praksi).

Vsekakor lahko na pregovor gledamo kot na pregovor v ožjem in na pregovor v širšem smislu (kamor štejemo tudi rekla – kot nestavčne oblike, sentence, maksime, aforizme in druge pregovoru sorodne oblike). Težko je podati zadovoljivo definicijo pregovora, ki bi natančno in na kratko zaobjela in predstavila vse njegove značilnosti, tako vsebinske kot oblikovne. Mislim pa, da moramo biti pozorni predvsem na to, o čemer so pisali že v antiki – namreč na to, da je pregovor metafora v obliki stavka!

j) Omenila sem že, da smo Slovenci svojo prvo zbirko latinskih pregovorov dobili zelo pozno, šele leta 1990 (izdal jo je Stanko Banič s sodelavci in je že doživela svoj ponatis oz. drugo, dopolnjeno izdajo).

* Namenoma sem o antični paremiografiji napisala nekaj več besed, z namenom, da bi z omembo nekaterih piscev, pri katerih so pregovori izpričani, ponovno opozorila na to (glej točko f!), da le-ti niso tudi njihovi avtorji ali tvorci, kot si napačno razlagajo učenci, ko npr. v oklepaju ob pregovoru zasledijo ime nekega antičnega pisca ali zgodovinske osebe.

Menim, da sodi na knjižne police vsakega izmed nas, ki se na kakršenkoli način ukvarjamo z latinščino,

k) učenci in dijaki, ki se latinščine učijo v šoli, pa lahko iz nje črpajo dodatno znanje in z njeno pomočjo potešijo svojo radovednost pri raziskovanju latinščine.

Naj zaključim: Pričujoči članek je napisan na osnovi že omenjenega magistrskega dela, ob pisanju katerega so se mi, kót sem omenila v zaključku, porajale vedno nove ideje. Če sem komu izmed profesorjev, ki na osnovnih in srednjih šolah poučujejo latinščino, pokazala vsaj majhno možnost za popestritev pouka latinščine, bom vesela.

Lahko bi rekli, da je pregovor večni popotnik, nemirni duh, nekakšen Ahasver torej, ki hiti vedno naprej, se seli skozi čas in prostor, in si na svoji poti ostaja v bistvu podoben, čeprav pogostokrat ob vsakem času in na vsakem kraju nekaj izgublja ali dobiva, se krči ali bogati, dokler slednjič ne doživi tistega trenutka, ko ga nekdo zapiše. Tedaj šele – običajno – »okameni« in postane, žal, v kolikor se ne uporablja v ustnem ali pisnem kontekstu neke konkretne življenjske situacije, tudi svoj lastni nagrobni spomenik.

Naj pregovori ostanejo tradicija, tako slovenski kot tudi latinski. Naj ne zatonejo v pozabo! Saj, kot je zapisal že Kvintilijan (Inst. 5, 11, 41): *Neque enim durassent proverbia in aeternum nisi vera omnibus viderentur.*

Naslov:

Nevenka Medija

Srednja zdravstvena šola Ljubljana

Poljanska 61

SI-1000 Ljubljana

e-mail: nevenka.medija@guest.arnes.si